

Het Capittel van Sint-Joris te Amersfoort

De ondertitel van dit boek is ontleend aan een
aanhef van een schrijven aan deken en kapittel, 1567 (PBG 7).

HET CAPITTEL VAN SINT-JORIS TE AMERSFOORT

Een geschiedenis van “Eerwaardige wijze ende seer beminde heeren”

FRED VAN KAN

Hilversum
Verloren
2018

Deze uitgave kwam mede tot stand dankzij financiële steun van het Capittel van Sint Joris te Amersfoort, het door het Prins Bernhard Cultuurfonds beheerde Van Hoorn-Koster Fonds, het Fentener van Vlissingen Fonds, het K.F. Hein Fonds en de Stichting De Gecombineerde Vicarieën te Amersfoort.

Illustraties op het omslag: doxaal Sint-Joriskerk en kanunnik Joris van der Paele, geflankeerd door Sint-Joris olieverb op paneel, Jan van Eyck, 1434-1436, detail, memorietafel afkomstig uit Sint-Donaaskerk, Brugge.

ISBN 978 90 8704 743 6

© 2018 Fred van Kan & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	11
1 INLEIDING	13
Wie heeft nog weet van kanunniken?	15
Aandacht voor het Amersfoortse kapittel	15
Over kapittels en kanunniken	16
Kapittels in het bisdom Utrecht	19
2 HET KAPITTEL TOT DE REFORMATIE	21
Oprichting	23
Hollandse invloed	25
Vermogen	27
Oude vicarieën	27
Pastoorsgoed	28
Schenkeningen	29
Toestemming van de aartsdiaken	31
Voorrechten	31
Status	32
Inzet voor de goddelijke cultus en voor het zielenheil	33
De getijden	34
De koorzang	37
Polyfonie	40
Orgels	41
Vicarissen versterken het koorgebed	42
Misvieringen	44
Bijzondere feesten en plechtigheden	46
Memoriediensten	49
Tijdelijke zielmissen	50
Eeuwigdurende zielmissen	50

Organisatie	53
De ambten	53
De deken	53
De cameraar	56
De kapittelnotaris	57
De pastoor	58
De statuten	61
De eerste statuten	61
Aanpassingen in 1344	62
Aanpassingen in 1374	65
De laatste statutenwijziging	65
De kanunniken	66
Benoeming en installatie	66
Pauselijke invloed	67
Effect van pauselijk ingrijpen	68
Pauselijke excommunicatie	68
Aan- en afwezigheid van kanunniken	69
Herkomst	70
Celibaat	71
Rechtsmacht	73
Rechtsmacht in eigen kring	73
Een eigen 'parochie'	73
Kerkelijke vrijheid	73
Bestuur en rechtspraak	74
Een heftig gevecht	74
De Papenhofstede	76
Regelingen voor de kanunnikenwoningen	78
De stadsbrand van 1520	80
Het kapittelhuis	81
Wat overbleef	81
Rechtsmacht over de parochie	83
Vicarieën	83
Kapellen	87
Kapellen gesticht voor 1337	87
Concurrentie tussen Onze-Lieve-Vrouwebroederschap en kapittel	88
De Sint-Janskapel	92
De kapel van het Sint-Pietersgasthuis	93
De Sint-Rochuskapel	94
De Sint-Annakapel	95
De Sint-Andreaskapel	96
Conventen en kloosters	97

Sint-Andriescamp	99
De vrouwenconventen	101
Het Sint-Janshuis	101
Sint-Ursulaklooster en Mariënhof	105
De Observanten	107
Het kapittelvermogen	107
Waar kon een kanunnik op rekenen	107
<i>Combinatie van beneficies</i>	108
Samenstelling van het kapittelbezit	109
<i>Grond- en rentebezit</i>	109
In Amersfoort	110
Buiten de stad	113
<i>Tienden in en om de stad</i>	113
De Brede	115
Collant	116
De Haghe	117
Uijtwijck	117
Buerscamp	118
<i>Tienden buiten Amersfoort</i>	119
Nadagen van het kapittel als katholieke instelling	121
Onrust en gevechten	121
Financieel niet gezond	123
Poging tot herstel van het religieuze leven	123
Katholieke slotakte	124
3 HET KAPITTEL VAN REFORMATIE TOT NAPOLEON	125
Van religieus instituut naar inkomstenbron voor de elite	127
Amersfoort niet langer een rooms-katholieke stad	127
Het kapittel handhaaft zich	130
Canonicaten voor elitezonen	134
De installatie van een kanunnik	138
Invloed op de vicarissen	138
Canonicaten ingezet voor goede doelen	139
Een canonicaat voor de Sint-Joriskerk	139
Een canonicaat voor de Armen Noodhulp	140
Discussies rond het dekenambt	140
De particuliere canonicaten	142

Het kapittelvermogen na 1580	144
De rentmeester	144
Opbrengst van het kapittelvermogen	145
4 HERLEVING VAN HET KAPITTEL NA DE FRANSE TIJD	147
Ondergang dreigt	149
Een nieuw begin	152
Continuïteit verzekerd	154
De oorlogsjaren	157
Moderne statuten	158
Vicarissen	158
Slot	161
BIJLAGEN	163
1 De stichtingsakte van het kapittel	163
2 De eden van de deken, de kanunniken en andere functionarissen	166
De eed van de deken	166
De eed van de kanunniken	166
De eed van de vicarissen	167
De eed van de officianten	167
De eed van de kapittelnotaris	168
De eed van de boden en andere lekenbeambten	168
3 Overzicht van dekens, pastoors, kanunniken en cameraars/ rentmeesters 1337-2018	168
Dekens	168
Pastoors	175
Kanunniken tot ca. 1580	176
Kanunniken benoemd sinds de Reformatie	182
<i>Canoniale prebende (afkomstig van Johan Claesz.)</i>	182
<i>Halve canoniale prebende (afkomstig van Evert Aertsz.) + 1616 halve canoniale prebende (afkomstig van Peter Osseweijer)</i>	182
<i>Halve canoniale prebende (afkomstig van Evert Aertsz.) + 1616 halve canoniale prebende (afkomstig van Peter Osseweijer), vanaf 1632 canoniale prebende van de Sint-Joriskerk</i>	183
<i>Halve canoniale prebende (afkomstig van Johan Goortsz. van Amerongen) + 1631 halve canoniale prebende (afkomstig van Gerrit van Mulenborch)</i>	184
<i>Halve canoniale prebende (afkomstig van Johan Goortsz. van Amerongen) + 1631 halve canoniale prebende (afkomstig van Gerrit van Mulenborch), vanaf 1669 canoniale prebende van de Armen Noodhulp</i>	185
<i>Canoniale prebende zijnde de helft van de oorspronkelijk aan de deken toekomende dubbele portie</i>	186
Cameraars/rentmeesters	187

4	Overzicht van het grond- en rentebezit	189
	Binnen de stadsmuren van Amersfoort	189
	Buiten de stadsmuren van Amersfoort	196
	Leusden	202
	Soest (Hoge Birk)	202
	Hoogland	202
	Bunschoten en Spakenburg	204
	Baarn	204
	Woudenberg	204
	Niet op een bepaald goed gevestigd	204
5	De jaaropbrengst van een canonicat 1635-2016	206
	Bronnen en Literatuur	210
	Bronnen met afkortingen	210
	Literatuur	212
	Verklarende woordenlijst	223
	Verantwoording van de illustraties	225
	Register	227

Afb. 1 De Sint-Joriskerk te Amersfoort, zetel van het kapittel.

Woord vooraf

Als je net burgemeester van Amersfoort bent, krijg je een lijst van nevenfuncties die je qualitate qua mag vervullen. Dat ik deken van het Capittel van Sint-Joris zou worden, stond niet in de functieomschrijving. Tijdens de eerste vergadering van het kapittel die onder mijn leiding plaatsvond, voelde ik mij een Alice in Wonderland. Naast en tegenover mij zaten er kanunniken, die luisterden naar de notulen die werden voorgelezen. Slechts één exemplaar van die notulen was en is beschikbaar. Ze zijn met de hand opgeschreven in een groot boek waarvan het papier nog eeuwen mee kan. Na goedkeuring van de notulen zet ik met pen mijn handtekening op de pagina.

U zult zich afvragen of dit nog van deze tijd is. Waar de wereld van internet en computers ons leven steeds meer bepalen, is de vergadering van het kapittel een oase van rust. Dat wil niet zeggen dat we geen besluiten nemen.

Het lijkt misschien wel dat het kapittel in al die eeuwen niet is veranderd. Maar niets is minder waar. De Reformatie, Napoleon en de ontwikkelingen in de tweede helft van de vorige eeuw hebben het kapittel wel degelijk veranderd. Want dat de burgemeester van Amersfoort voorzitter is, is pas drie eeuwen het geval. En het feit dat mijn voorgangster Annie Brouwer-Korf na ruim 650 jaar de eerste vrouwelijke deken was, mag toch als een revolutie worden gekenschetst.

Dit prachtige, goed toegankelijke boek geeft inzicht in een van de oudste instituties van Amersfoort. Het kapittel van de Sint-Joriskerk bestaat al ruim 680 jaar. Het werd op 21 augustus 1337 opgericht door de Utrechtse bisschop Joannes (Jan) van Diest (ca. 1277-1340) ter gelegenheid van de inwijding van een nieuw deel van het kerkgebouw. Dat was ook het moment dat de Sint-Joriskerk op verzoek van de burgerij de status van kapittelkerk kreeg.

En anno 2018 is het van de 43 middeleeuwse Nederlandse kapittels het enige dat alle stormen des tijds heeft overleefd. En sinds 1988 is het een stichting.

Het Amersfoortse kapittel van nu is dus niet meer de religieuze instelling van destijds, maar is een stichting die vooral het beheren van vermogen tot doel heeft. De opbrengsten waarmee de kanunniken vroeger in hun levensonderhoud voorzagen, worden nu gebruikt voor enkele specifieke charitatieve doeleinden, zoals het onderhoud van de Sint-Joriskerk en het Burgerweeshuis.

Toen het kapittel in 2012 het 675-jarig jubileum vierde, ontbrak een jubileumboek. Wel waren over het kapittel van Sint-Joris verschillende artikelen geschreven, maar een studie die de gehele geschiedenis van de middeleeuwen tot nu omvatte, ontbrak.

Ik ben blij dat de lange geschiedenis nu door Fred van Kan is geboekstaafd. Als oud-directeur van Archief Eemland was hij goed op de hoogte van de geschiedenis en kende hij het omvangrijke archief van het kapittel. Nu ligt het resultaat voor ons en kunnen de Amersfoorters kennis nemen van dit bijzondere onderdeel van de Amersfoortse geschiedenis.

Van harte aanbevolen!

Lucas Bolsius, deken én burgemeester

1

Inleiding

Het middeleeuwse bisdom Utrecht telde kort voor de Reformatie 43 kapittels van kanunniken, die dagelijks in hun kerken de kerkelijke getijden baden. Een van deze kapittels was verbonden aan de Amersfoortse Sint-Joriskerk. De middeleeuwse kapittels bestaan niet meer, met een uitzondering, het Capittel van Sint-Joris, dat onderwerp is van deze studie.

Afb. 2 Zegel van het kapittel aan een akte uit 1508.